

MİMARİDEN DİN HİZMETLERİNE: DİN HİZMETLERİNDE “EVRENSEL TASARIM”

Ayşe Burcu GÖREN*

ÖZ

“Evrensel Tasarım”, her yaş ve her beceri düzeyinde insanın sahip oldukları ya da olmadıkları bir takım özelliklerden ötürü bir engelle karşılaşmaksızın her tür ürüne ve çevreye erişimini ve kullanımını mümkün kılan bir tasarım yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın felsefesinde, çeşitlilik ve içermecilik iki önemli kavramdır. Evrensel Tasarımın isim babası olan Roland Mace, tasarımların ortalama insanın özellik ve ihtiyaçları baz alınarak yapılmasına meydan okumuş ve herkes için tasarım yaklaşımını ortaya atmıştır. Mace ve onunla aynı vizyona sahip meslektaşları, Evrensel Tasarım kavramı için bir tanım geliştirmiştir. Kuzey Carolina Üniversitesi Evrensel Tasarım Merkezi tarafından kullanılan bu tanım şu şekildedir: “ Evrensel Tasarım, ürünlerin ve çevrenin, her yaşta ve her yeterlilik seviyesinden mümkün olan en fazla insan tarafından kullanılabilir olacak şekilde tasarlanmasıdır.” Evrensel Tasarım ilkelerinin eğitim alanına tatbiki ile ilgili çalışmaların gündeme gelmesi uzun sürmemiştir. Eğitimde evrensel tasarım, eğitim ortam ve ürünlerinin mümkün olan en geniş yelpazede insan çeşitliliğine hitap etmesini amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, ilerleyen zaman içinde pek çok eğitim ortamı (kütüphaneler, sınıflar, uzaktan eğitim ortamları gibi) ve eğitim aracına (bilgisayar programları, laboratuvar araçları, web siteleri gibi) uygulanmıştır. Toplum tarafından normal kabul edilen kriterlerin dışında kalan bireylerin ihtiyaçları, çevresel ve ürünlere yönelik düzenlemelerden ibaret değildir. Her türüyle, bir engelle sahip bireylerin sosyal ve psikolojik sorunlarla karşı karşıya kalması kaçınılmazdır. Dini kurumlar, engelli bireylerin sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamak için değerli fırsatlar sunma potansiyeline sahip merkezlerdir. Bu kaynağın yeterince değerlendirilebilir hale gelmesi engelli bireylerin maddi manevi erişilebilirliklerinin artırılması ile mümkün olabilir. Bu noktada din hizmetlerinde Evrensel Tasarım ilkelerinin kullanılması akla gelmektedir. Bu çalışma, din hizmetlerinde Evrensel Tasarım konusunda, alanda çalışanlara bir fikir vermek amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Evrensel Tasarım, Engellilik, Din, Din Hizmetleri

* Dr., a.burcugoren@gmail.com.

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 13/06/2016

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : 11/07/2016

FROM ARCHITECTURE TO RELIGIOUS SERVICES: APPLYING
“UNIVERSAL DESIGN” PRINCIPALS ON RELIGIOUS SERVICES

ABSTRACT

Universal Design is a design concept of all products, environments and information systems which aims to be accessed, understood and used by the broadest possible spectrum of human ability regardless of their age, size, ability or disability. Universal design puts high value on both diversity and inclusiveness. The name father of Universal Design is Ronald Mace, who challenged the conventional approach of designing for the average user and provided a design foundation for more accessible and usable products and environments. Mace and his colleagues developed the definition of Universal Design. This definition is used by the Center for Universal Design at North Carolina State University: "the design of products and environments to be usable to the greatest extent possible by people of all ages and abilities". Not long after, the universal design principals are applied on education. The practice of universal design in education considers people with a wide range of characteristics in the design of all educational products and environments. The aim of Universal design in education is providing a philosophical framework for the design of a broad range of educational products and environments. These include computer and science labs, curriculum, libraries and other student services. Needs of disabled people are not be composed of environmental and educational designs. Disabled people have a considerable amount of social and psychological problems and needs. Religious services have a potential to serve disabled people as a strong supporter in social and psychological aspects. This study presents an idea about applying “universal design” principals on religious services.

Keywords: Universal Design, Disability, Religion, Religious Services

GİRİŞ

Mimar Roland Mace, 1980’li yıllarda, mimari tasarımlarda ortalama insana hitap eden geleneksel anlayışa meydan okuyan bir düşünce tarzı geliştirmiştir. “Evrensel Tasarım” (Universal desing)“ şeklinde kavramsallaştırılan bu düşünce tarzı, temel olarak “her yer

herkes içindir” prensibine dayanmaktadır.¹ Engellilik, yaşlılık ya da gebelik gibi, çoğunluğun sahip olduğu beceri ve imkanlardan sürelili ya da süresiz biçimde yoksun olan kişilerin, herhangi bir farklılık hissetmeden, etiketlenmeden ve zorluk yaşamadan çevreden ve üründen faydalanmasını amaçlayan Evrensel Tasarımda temel anlayış, çeşitlilik ve kapsayıcılıktır.²

EVRENSEL TASARIM KAVRAMININ TANIMI VE TARİHÇESİ

“Evrensel Tasarım” kavramının kaynağı, mimari çalışmalara dayanmaktadır. North Carolina State Üniversitesi’nde kurulan Evrensel Tasarım Merkezi (The Center for Universal Design) tarafından belirlenen tanımı şöyledir: “ürünlerin ve çevrenin her yaş ve yetenekte insan tarafından mümkün olan en büyük ölçüde kullanılabilir şekilde tasarlanmasına, Evrensel Tasarım adı verilmektedir.”³

“Evrensel Tasarım”, her yaş ve her beceri düzeyinde insanın durumlarından ötürü bir engelle karşılaşmaksızın her tür ürüne ve çevreye erişimini ve kullanımını mümkün kılan bir tasarım yaklaşımıdır. Bu yaklaşımla, çocukluk, yaşlılık, gebelik ya da engellilik gibi, dezavantajlı durumda olan, çoğunluğun sahip olduğu beceri ve imkandan yoksun olan kişilerin, herhangi bir farklılık hissetmeden, etiketlenmeden ve zorluk yaşamadan çevreden ve üründen faydalanmaları amaçlanmaktadır.⁴ Tahmin edileceği üzere, Evrensel Tasarım kavramı, toplumda “normal” kabul edilen standartların dışında kalan bireyleri hedef almaktadır. Yaşamın farklı dönemlerinde sağlıkta yaşanan düşüşle ya da farklı yaşamsal deneyimler nedeniyle (gebelik gibi) alışık olunan beceri ve

¹ Neville Stanton, Steven Landry, Giuseppe Di Bucchianico, Andrea Vallicelli, (Ed.), *Advances in Human Aspects of Transportation: Part III 9. Cilt*, AHFE Conference, 2014, s. 6.

² The Center for Universal Design, *The principles of universal design, Version 2.0*. Raleigh NC: North Carolina State University, 2007.

³ James L. Mueller, Ronald L. Mace, Molly Follette Story, *The universal design file: Designing for people of all ages and abilities*. Raleigh, North Carolina State University, 1998.

⁴ Richard Duncan, *Universal Design—Clarification and Development: A Report for the Ministry of the Environment, Norveç Hükümeti Çevre Bakanlığı için rapor*, NC State University, The Center for Universal Design, ABD, 2007.

performanstan uzak kalmak tahmin edilebilir durumlar olmakla beraber, Evrensel Tasarım düşüncesinin en geniş kitleli muhatabının engelli bireyler olduğu da açıktır. Evrensel Tasarım kavramının 1980'lerden sonra ortaya çıkmasını şaşırtıcı bulmamak gerekir, çünkü engelliliğe yönelik yaklaşımlar, tarihsel süreç içinde çok farklı aşamalardan geçmiştir. Finkelstein (1980)'e göre Avrupa'da engellilere yönelik tutum zaman içinde üç ayrı evreden geçmiştir: Sanayi Devrimi öncesi olan birinci aşamada, engelliler sosyal hayatın içinde yok sayılmıştır. Kendilerine layık görülen tek geçim yolu dilencilik olmuş, hatta bunun "uzmanları" olarak kabul edilmişlerdir. Engellilik durumlarının kendi ve ya ailelerinin günahlarından kaynaklandığı düşünülerek bu sebeple her türlü aşağılanmayı hak ettiklerine inanılmıştır. İkinci aşama olarak kabul edilen 19. yüzyılda engelliler sosyal hayattan izole edilmiştir. Tıptaki gelişmelerle birlikte engelliler sosyal hayatın içinde çıkarılarak kendilerine özel gözden ve toplumdaki uzak bakım evlerine yerleştirilmiştir. Nispeten daha iyi şartlar sağlanmış gözükse de bu yeni durum engellileri ötekileştirmenin başka bir yolu olmuştur. Engelliler yine pasif, yardıma muhtaç ve birer araştırma objesi olarak görülmüştür. 20. yy. ve sonrasında ise, üçüncü aşamanın varlığından söz edilebilmektedir. Bu dönem, engellilerin sosyal hayata entegrasyonu dönemidir. "Sosyal model"e geçişle, "Engelliye engelli kılan, bizim onun şartlarına uygun ortam, eğitim ve hizmet sağlayamayışımızdır" düşüncesi temel alınmış, sosyal hayatta engelliye engelleyen faktörler ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.⁵

Sosyal model, Evrensel Tasarım kavramı için uygun zemini hazırlamış olduğu gibi, Evrensel Tasarım felsefesi de, engellilik kavramı üzerinde de bazı etkilere neden olmuştur. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 2001 yılında engellilik için getirdiği yeni tanımla, Evrensel Tasarımın ana felsefesini referans alarak, yeni bir yaklaşım sağlamıştır. Geçmişte engellilik, bazı insanların sahip olduğu sınırlılıklar olarak ele alınırken, bu yeni tanım farklı bir bakış açısı getirmektedir. Her insanın yaşamının bazı dönemlerinde sağlığında yaşadığı bir düşünüşle engelliliği deneyimleyebileceği düşüncesiyle, engellilik, statik bir kavram olmaktan çıkarılmış, dinamik ve bağlamsal bir kavrama dönüşmüştür. Bu yeni

⁵ John Swain, Vic Finkelstein, Sally French ve Mike Oliver. (Eds.), *The commonality of disability, In Disabling barriers -Enabling environments* London: Sage, 1993, s.9-16

tanımda, engelliliğin birey tarafından çok ya da az hissedilir olmasının, çevresi içinde birey yaklaşımıyla değerlendirilmesi, engelliliğin çevresel koşullarla bağlantılı olduğu görüşü ön plana çıkmıştır.⁶

EVRENSEL TASARIM İLKELERİ

Evrensel Tasarım Merkezi (The Center for Universal Design) 1997 yılında “Evrensel Tasarım” kavramı hakkındaki bilgilere netlik ve anlaşılabilirlik kazandırmak, ayrıca uygulamak isteyenlere yol gösterici olmak amacıyla, “Evrensel Tasarım İlkeleri” adında 7 ilke yayımlamıştır.⁷

1. İlke: Eşitlikçi Kullanım (Equitable Use)

Tasarımın, yetkinlikleri farklı olan bireylerin kullanımına uygun olmasını içeren bu ilke, bireyin kullanıcı olarak, kendini ayrılmış, dışlanmış hissetmemesi, farklı kullanıcılar için eşit şartlar sağlayan tarzda olması, tasarımın damgalama içermemesi gibi konulara vurgu yapmaktadır. Örneğin, engelliler için binalarda ayrı giriş noktaları tasarlamak yerine, ana giriş noktasını engelli ya da engel durumu bulunmayan tüm bireyler için kullanışlı biçimde tasarlanması.

2. İlke: Kullanımda Esneklik (Flexibility in Use)

Tasarımın, bireysel tercih ve yetkinliklere hitap edebilir olmasını ifade eden bu ilke, ürün ve çevre tasarımlarında Farklı seviyedeki motor becerilere, farklı hızdaki algı seviyelerine uygunluğa, hatayı tolere edebilen esnekliğe sahip olmaya vurgu yapmaktadır. Örneğin, makasların ve tüm iş aletlerinin sağ ve sol el tercihinin uygun tasarlanması, kişilerin “solak” oldukları için uyum sağlamaya çalışma, damgalanma gibi sorunlar yaşaması durumunun baştan önüne geçilmesini sağlayacaktır.

3. İlke: Basit ve Sezgisel Kullanım (Simple and Intuitive Use)

Tasarımın, bilgi, tecrübe, dil becerisi ya da odaklanma becerisi gerektirmeden, kolay anlaşılabilir ve sezgisel becerilerle kullanılabilir olmasını içeren bu ilke, farklı kavrayış düzeyine sahip, farklı dikkat

⁶ Neslihan Dostoğlu, Ece Şahin, Yavuz Taneli, “Tasarıma Kapsayıcı Yaklaşım: Herkes İçin Tasarım Evrensel Tasarım: Tanımlar, Hedefler, İlkeler”, *Mimarlık Dergisi*, Sayı 347, 2009.

⁷ https://www.ncsu.edu/www/ncsu/design/sod5/cud/about_ud/udprinciples.htm

seviyesi sahip ya da farklı bilgi düzeyine sahip bireylerin kendilerini farklı hissetmeksizin rahatlıkla anlayıp kullanabilecekleri tarzda tasarımlara vurgu yapmaktadır. Bir musluk kolunun kullanımı için kılavuza gerek duymaksızın, sezgilerle ve basit denemelerle çözülebilir tarzda tasarlanması, basit ve sezgisel kullanım ilkesine örnektir.

4. İlke: Algılanabilir Bilgi (Perceptible Information)

Bu ilke, tasarımın, kullanıcının algılama düzeyi ve kişisel özelliklerinden bağımsız olarak, gerekli bilgiyi anlaşılabilir tüm yöntemlerle iletebilmesine vurgu yapmaktadır. Örneğin gereksiz karmaşıklıktan arınmış, farklı dil tercihleri sunan, basitleştirilmiş ve teknik terimlerden arındırılmış kullanım yönergeleri, resimlerle desteklenmiş ya da seslendirilmiş kılavuzlar farklı düzeyde kavrayışa sahip kullanıcıların zorlanmadan ve kendilerini yetersiz, farklı ya da eksik hissetmeden ürünlerden istifade etmesini sağlayacaktır.

5. İlke: Hata için Tolerans (Tolerance for Error)

Tasarımın, kaza ya da beklenmeyen davranışlar neticesinde ortaya çıkabilecek durumları en aza indirebilmesine vurgu yapan bu ilke, kaza şansını minimum düzeye indiren, ihtimallere karşı önceden tedbirle tasarlanmış ürünler önermektedir.

6. İlke: Düşük Fiziksel Güç Gereksinimi (Low Physical Effort)

Tasarımın, düşük fiziksel güç gerektirmesi, etkin ve rahat kullanım sağlaması, yorgunluğa ve uzun süreli güç kullanımına neden olmamasına vurgu yapan bu ilke, bireylerin kullanımı sırasında rahatsız vücut pozisyonlarına girmeye mecbur kalmadıkları, uzun süre aynı hareketin tekrarlarına gerek duymayan, farklı güce sahip insanların kullanımına izin veren ürün ve ortamlar için gereklidir.

7. İlke: Yaklaşım ve Kullanım İçin Uygun Boyut ve Mekân (Size and Space for Approach and Use)

Tasarımın kullanıcının vücut ölçülerine, duruş biçimine ve hareketlilik durumuna bağlı olmaksızın yaklaşılabilir, uzanılabilir, kullanılabilir olmasına vurgu yapan bu ilkeye göre, ürün ya da ortamların tasarımında, farklı şartlara sahip insanlar, eşit derecede, farklılık ve zorlanma hissetmeksizin üründen faydalabilmelidir. Ayaktaki bir insanın

rahatlıkla yaklaşabildiği bir ürüne, tekerlekli sandalye ile de aynı rahatlıkla yaklaşılabilinecek tarzda tasarımlar önerilmektedir.

Bu ilkeler, tasarımcılar için mümkün olan en fazla sayıda kullanıcının ihtiyaçlarına hitap edecek ürünler tasarlanması için rehber niteliğinde olup, ürünün sunulacağı çevresel koşullar, kültür ve etnisite gibi faktörlerin göz önünde bulundurulması her zaman için unutulmaması gereken bir husus olarak hatırlatılmaktadır.⁸

EĞİTİMDE EVRENSEL TASARIM:

Son çalışmalar, Evrensel Tasarımın, interdisipliner olarak ele alınması gerektiği üzerinde yoğunlaşmaktadır.⁹ Dolayısıyla, Evrensel Tasarım ilkelerinin eğitim alanına uygulanmasıyla ilgili çalışmaların gündeme gelmesi uzun sürmemiştir.

Evrensel Tasarım yaklaşımı, ilerleyen zaman içinde pek çok eğitim ortamı (kütüphaneler, sınıflar, uzaktan eğitim ortamları gibi) ve eğitim aracına (bilgisayar programları, laboratuvar araçları, web siteleri gibi) uygulanmıştır. Eğitimde evrensel yaklaşım ilkesini benimseyen eğitimciler, hazırladıkları müfredatta gerek ilgi gerek yetenek gerekse öğrenme biçimleriyle çok geniş bir yelpazede olan öğrenci çeşitliliğini dikkate almaktadırlar. Bu yaklaşımda, her öğrencinin doğasının biricikliği konusunda farkındalık içinde olmak önemlidir.¹⁰

1997’de Evrensel Tasarım araştırmacı ve üreticilerinin bulunduğu bir projede ulaşılan sonuçlardan bazıları şu şekildedir:

1. Yayıncıların eğitim materyallerini hazırlarken ve öğretmenlerin materyal seçimi yaparken, öğrencilerin görme, işitme, okuma, konuşma ve benzeri çok çeşitli alanlardaki beceri farklılıklarını göz önünde bulunduran kapsayıcı ve destekleyici olan materyalleri seçmeleri gerekmektedir.

⁸ Center for Universal Design, *About UD: Universal design principles*, Raleigh, NC: North Carolina State University, 1997. Online: www.ncsu.edu/www/ncsu/design/sod5/cud/about_ud/udprinciples.htm.

⁹ Inger Marie Lid, “Universal Design and disability: an interdisciplinary perspective”, *Disability and Rehabilitation*, Cilt: 36, Sayı: 16, 2014.

¹⁰ Center for Applied Special Technology (CAST). www.cast.org/udl. Erişim: 29.05.2016.

2. Müfredata yönelik tüm metinlerin dijital formatta da olmasının sağlanması, sesli materyalin resimlenmesi, önemli tanımlar ve bilgilerin resim ve grafiklerle gösterilmesi, videolarla desteklenmesi, önemli konuların özetlenmesi, uygulamaya geçişin akıcılık kazanması, eğitimin amaç ve yöntemlerine dair net stratejiler belirlenmesi uygun olacaktır.¹¹

Eğitimde Evrensel Tasarım, öğretim tekniklerine, müfredata ve yaklaşımlarına uygulanabilmektedir. Sınıf ortamında çeşitlilik ve içermeçilik konularına özellikle büyük özen göstermek, eğitimci ile öğrenciler arasında sürekli iletişimi desteklemek ve bu iletişimde kullanılan metotların her bir bireye ulaşabilir olmasına dikkat etmek, sınıfta kullanılan materyalin, yapılan aktivitelerin ve her türlü fiziksel çevrenin farklı özelliklere sahip her tür öğrenci tarafından güvenli, rahat ulaşılabilir ve kullanılabilir durumda olmasına dikkat etmek, her öğrenci tarafında erişilebilir eğitim metotları kullanmak, ders materyallerinin, ders notlarının ya da benzeri tüm bilgi kaynaklarının her öğrenci için kullanılabilir ve ulaşılabilir olması, düzenli ve belirli geribildirim alınması, öğrencinin gelişiminin düzenli olarak belirlenmesi ve buna göre gerekli çoklu yöntemlerle eğitimin sağlanması, konaklama ihtiyacı olan öğrencileri ihtiyaçlarının karşılanması gibi konular eğitimde Evrensel Tasarımın ilgili olduğu alanlara girmektedir.¹²

Aynı anlayışla, öğrencilere yönelik hizmetler de geliştirilebilmektedir. Öğrenci hizmetlerinin her öğrenci için erişilebilir ve kullanışlı hale getirilmesini amaçlayan Evrensel Tasarım görüşü, bilgisayar laboratuvarları, kütüphaneler, kabul, kayıt, mali yardım, danışmanlık, kariyer hizmetleri, konut, etüt merkezleri ve öğrenci dernekleri gibi alanlara, Evrensel Tasarım ilkeleri uygulandığında, herkesin kendisini imkanlardan faydalanma, materyale ve elektronik kaynaklara ulaşma, etkinliklere ve diğer faaliyetlere katılma konusunda kabul görmüş hissetmesi sağlanabileceği düşünülmektedir. Hukuki düzenlemeler, fiziksel çevre ve ürünlerle ilgili düzenlemelerin etnisite, yaş, cinsiyet ve

¹¹ Raymond Orkwis, Kathleen McLane, *A curriculum every student can use: Design principles for student access ERIC/OSEP Topical Brief*, Reston, VA: ERIC/OSEP Special Project on Interagency Information Dissemination, 1998, s.13-15.

¹² Sherly Burgstahler, *Equal access: Universal design of instruction*, Seattle: University of Washington, 2007a.

her türlü engel durumuna karşı uygun ve esnek olması, bilgi kaynakları ve teknolojinin herkes için anlaşılır ve ulaşılabilir durumda olması ve etkinliklerin herkes tarafından katılıma uygun nitelikte olması gibi konular bu kapsamın içindedir.¹³

DİN HİZMETLERİNDE EVRENSEL TASARIM

Engelli bireyler ve aileleriyle ilgili yapılan tüm çalışmaların ortak sonuçlarından biri, toplumsal önyargılardan dolayı duyulan rahatsızlık, iletişimde sorunlar yaşama ve kendini toplumdan dışlanmış hissetmedir.¹⁴ Engelli aileleri, kendilerini “engelli aile” olarak tanımlamaktadır. Ailede bir engelli bireyin bulunması, engelli bireyi ve ailesini toplumdan uzaklaştırmaktadır.¹⁵ Bu durumda kendini dışlanmış hisseden bir bireyin rampalarla erişilebilirliğini sağlamak ne ölçüde yeterli olacaktır? Sorusu sorulabilir. Bu noktada, dinin ve maneviyatın “bir araya getirci, birleştirici ve destekleyici” potansiyeli akla gelmektedir. Din hizmeti veren ortam ve kurumlar, engelli bireylerin ve ailelerinin kendini ifade etme, manevi ihtiyaçlarını karşılama, toplumsallaşma ve insanlarla iletişime geçme gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasında etkin rol oynama potansiyeline sahiptir. Halihazırdaki durum, erişilebilirliğin manevi temellerinin de ele alınmasını gerektirmektedir.

Dini kurumlar, engelli bireylerin manevi ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için önemli merkezlerdir. Bu kaynağın yeterince değerlendirilebilir hale gelmesi engelli bireylerin maddi manevi erişilebilirliklerinin artırılması ile mümkün olabilir. Dini bağlılığın engelli bireyler ve aileler için önemli bir güç ve destek kaynağı olduğuna dair çalışmalar yerli ve yabancı literatürde yer almaktadır.^{16, 17} Örneğin yapılan

¹³ Sherly Burgstahler, *Equal access: Universal design of student services*, Seattle: University of Washington, 2007c.

¹⁴ A. Burcu Gören, *Down Sendromlu Bireylerin Manevi Bakım İhtiyacının Belirlenmesi Ve Bir Model Önerisi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2015.

¹⁵ Mark Whiting, “What It Means to Be The Parent of a Child With a Disability or Complex Health Need”, *Nursing Children and Young People*, 26:5, 2014, s. 26-29.

¹⁶ Naci Kula, *Bedensel Engellilik ve Dini Başa çıkma*, İstanbul: DEM Yay., 2005.

¹⁷ Ann Turnbull, Denise Poston, “Role of spirituality and religion in family quality of life for families of children with disabilities”, *Education and Training In Developmental Disabilities*, 39, 2004, s.95–108.

araştırmalarda, engelli ailelerinden pek çoğunun, dini, önemli bir sosyal destek kaynağı olarak gördüğü, çünkü cemaat üyelerinin engelli çocuklarına karşı koşulsuz sevgi ile yaklaştıklarını ifade ettikleri belirtilmektedir.¹⁸ Dini bir grubun, cemaatin, kurumun ya da arkadaş çevresinin içinde bulunmak, bireylerin sosyal ilişkilerini desteklemesi, duygusal ve fiziksel sağlığına olumlu katkıda bulunması, toplum yaşamına ayak uydurması ve kendini toplumun parçası olarak hissetmesine imkan sağlaması, üretkenliğini beslemesi gibi açılardan, çok yönlü bir iyi oluş hali (well-being) sağlamaktadır.¹⁹ ABD’de ve Avrupa’da, çeşitli kuruluşlar, engelli bireylerin yaşamlarının manevi boyutunu besleyecek ve ifade edecek imkanlara, desteklere ve ortamlara olan ihtiyaca ve bunun insani bir hak olduğuna dikkat çekmektedirler (örn., American Association on Intellectual and Developmental Disabilities and the Arc, 2010; United Nations, 1948). Örneğin, engelli bireylerin hakları üzerine çalışan uluslararası bir kuruluş olan “The Association for the Severely Handicapped”(TASH)²⁰’ın bu konudaki açıklaması, engelli her bireyin, manevi ihtiyaçları ve manevi destek alma, manevi amaç ve görüşlerini açıklama ve paylaşma hakkı olduğu ve bu bireylerin manevi ve dini katılımları noktasında ihtiyaç duydukları her desteği sağlayacağını belirtir tarzdadır. Hristiyan dünyasında bu anlamda bir farkındalığın oluşması, engellilere yönelik pastoral ya da spiritual care (manevi bakım) çalışmalarının hızla artmasına sebep olmuştur. Bu çalışmalar kapsamında, “her türden engelli bireyin toplumun ayrılmaz ve zaruri birer parçası olduğu” düşüncesinden hareketle, engellilerin, “bir lutuf değil, sıradan ve normal bir hak olarak” kilisenin faaliyetlerine cemaatin değerli birer üyesi olarak katılımını sağlamak için pek çok çalışma yürütülmektedir. Bu anlamda, gerek cemaatin diğer üyeleri gerekse din adamlarına yönelik duyarlılığı ve bilinci artırıcı yönde çabalar ortaya konmuştur. Treloar

¹⁸ Bonnie Todis and George Singer, “Stress and stress management in families with adopted children who have severe disabilities”, *Journal of the Association for Persons with Severe Handicaps*, 16, 1991, s. 3–13.

¹⁹ Melinda Jones Ault, “Inclusion of Religion and Spirituality in the Special Education Literature” *Journal of Special Education*, 44, 2010, s. 176–189.

²⁰ TASH, *TASH resolution on spirituality*, Baltimore, MD: TASH, 2003.

(2012)²¹, Moltman’ın “Gerçek sağlık yaşamaya yetecek kadar güçlü olmaktır. Sağlık vücudumun bir hali değildir; sağlık, ruhumun o vücudun değişen durumlarıyla başa çıkma gücüdür.” sözünü hatırlatarak, dini kurumların, engelli bireylerin manevi iyiliğini hedefleyeceğini, bunun da, her türlü (fiziksel, duygusal, zihinsel) engeli aşan bir iyilik türü olduğunu ifade etmektedir. Girffin ve arkadaşları (2011)²², engelli bireylerin dini faaliyetlere katılımının önemi üzerine yapılan çalışmalara ek olarak, bunun içermeci (inclusive) yaklaşımla mümkün olacağını belirterek, içermeci yaklaşımı benimsemiş dini kurumlar ile daha az benimsemişler arasında ne gibi farklar olduğuna dair bir çalışma yapmışlardır. Bu araştırma tahmin edileceği üzere kiliseler üzerinde yapılmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre, içermeci yaklaşıma sahip kiliseler şu beş özelliği taşımaktadır:

1. İçermeci görüşe sahip dini lider
2. Engellilikle ilgili konulara dikkat çekecek eğitimsel kaynak kullanımı
3. Dini öğretiler içinde engelli bireyler hakkında olumlu mesaj
4. Engellilikle ilgili kurumlarla güçlü bağ içinde olmak
5. Sosyal adaleti desteklemeye yönelik daha güçlü bir uyum

Her tür inanç sisteminin içermeci yaklaşımı benimsemek istediğinde kullanabileceği tarzda bir el kitabı hazırlanmıştır. Engelli bireylerin dini faaliyetlere katılımında çeşitli engeller bulunduğu vurgu yapılan çalışmada, bu engeller temel olarak üç ana başlıkta belirlenmiştir:

1. Dini liderin eğitim ve anlayış olarak eksikliğinden kaynaklanan engeller
2. Cemaatin tutumundan kaynaklanan engeller

²¹ Linda L. Treloar, “Engellilik, dini inançlar ve kilise: Engelli yetişkinlerin ve aile bireylerinin deneyimleri” * Çev., *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (27), 2012, s. 211

²² Megan M Griffin, Lydia W Kane, Courtney Taylor, Susan H Francis, Robert M Hodapp, “Characteristics of Inclusive Faith Communities: A Preliminary Survey of Inclusive Practices in the United States”, *Journal Of Applied Research In Intellectual Disabilities*, 25(4), 2012, s.383-391. Doi:10.1111/j.1468-3148.2011.00675.x

3. Engelli bireylerin cemaate katılımını destekleyecek planlamaların olmayışından kaynaklanan engeller.²³

Sözü edilen engellerin ülkemiz için de söz konusu olduğu açıktır. Din hizmetlerinde evrensel tasarım ilkelerinin benimsenerek uygulanmasındaki amaç, bu tür engellerin ortaya çıktıktan sonra aşılması değil, bu engellerin çıkmasını engelleyici adımların atılması olmalıdır. Ülkemizde dini ve milli kültürümüzün hoşgörülü ve kucaklayıcı yaklaşımına sıklıkla vurgu yapılmaktadır. Özümüzdeki bu yaklaşımın, engelli bireyleri cami cemaati içinde görmek şeklinde tezahür etmesi beklenir. Türkiye Özürlüler Araştırması (2002)'na göre ülkemizdeki engelli nüfusunun, toplam nüfusumuzun %12,29'unu oluşturmaktadır.²⁴ Bu oran göz önünde bulundurulduğunda, dini katılımı cemaat içinde azımsanmayacak bir engelli grubuna sahip olunması düşünülebilir. Ancak ne yazık ki cami cemaatinde bunun yansımasını görmek mümkün olmamaktadır. Görünen o ki, engelli bireylerle dini kurumlar arasında görünmez bir engelin varlığı söz konusudur. Hz. Peygamber'in uygulamalarında, engelli bireylerin manevi katılımına özen gösterdiği göze çarpmaktadır. Peygamber (sav)'e görme engelli bir sahabe gelerek, "Yâ Resûlallah! Beni mescide götüreceğim bir kimsem yok" demiş ve namazı evinde kılabilmek için kendisine müsaade etmesini istemiştir. Hz. Peygamber önce müsaade etmiş ancak daha sonra görme engelli sahabe dönüp giderken onu çağırarak: "Sen namaz için ezan okuduğunu işitiyor musun?" diye sormuştur. Engelli sahabe evet cevabını verdiğinde Hz. Peygamber (sav) "O halde davete icâbet et, cemaate gel" buyurmuştur.²⁵ "Şefkat Peygamberi" olarak adlandırılan Hz. Peygamber'in böyle sıkıntı içindeki bir engelli sahabeyi, şartlarını zorlamaya yönlendirmiş olması düşündürücüdür. Bu tutumuyla Hz. Peygamber, muhtemelen, engelli sahabeyi engelinden dolayı sosyal hayatın dışında kalmaktan korumuştur. Ayrıca Hz. Peygamber çeşitli vesilelerle Medine dışına çıktığı zaman yine görme engelli bir sahabe olan İbn Ümmü Mektûm' u kendisine vekil

²³ Courtney E. Taylor, Erik W. Carter, Naomi H. Annandale, Thomas L. Boehm ve Aimee K. Logeman, *Welcoming People with Developmental Disabilities and Their Families: A Practical Guide for Congregations*, Vanderbilt University, 2014

²⁴ http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1017. Erişim: 28.05.2016

²⁵ Müslim, Mesâcid 255.

olarak bıraktığı ve bu görevin kendisine on üç defa verildiği kaydedilmektedir.²⁶ Görüldüğü gibi Hz peygamberin uygulamalarında engellilerin toplumun ve dini ritüellerin içine kaynaştırılmasına özen gösterilmiştir.

Din hizmetlerinde Evrensel Tasarım şu amaçlara hizmet edebilir:

1. Toplumda her kesimden ve nitelikten insana ulaşılabilmesi ya da bu insanların dini mekanlara katılım noktasında cesaretlendirilmesi,
2. Camilerde, Kur’an kurslarında ve diğer dini mekanlarda, bireyin kendi özellikleriyle var olabilmesi, kabul görmüş hissetmesi, kimsenin kendini dışlanmış, yetersizlik sahibi ya da yanlış yere gelmiş gibi hissetmemesi,
3. Farklı yaş, güç, beceri ve kavrayış düzeyindeki insanların kendi imkanlarına uygun biçimde dini hizmetlerden optimal düzeyde istifade etmesi,
4. Son yıllarda artan bir sıklıkla dile getirilen, dinin evrenselliği ve dini hizmetlerin her kesimden bireye aynı derecede ulaşabilir ve erişilebilir seviyeye getirilmesi çaba, çalışma ve tartışmalarının bir çatı altında toplanması.

Bu amaçla hazırlanabilecek bir “Din Hizmetlerinde Evrensel Tasarım Modeli”nde şu konuların dikkate alınması önerilebilir:

1. Mimaride ve Çevresel Düzenlemelerde Evrensel Tasarım

Cami, Kur’an kursu, dini eğitim merkezi, dini hizmet veren dernek gibi mekanların, her türlü beceri ve yetkinliği farklı bireyin rahatlıkla kullanabileceği mimari tasarıma sahip olması.

- Binalara giriş çıkışlarda rahatlıkla kullanılacak rampa, geniş kapı ve yol olması,
- Abdest ve WC ortamlarının bedensel engelliler, yaşlılar ve hamileler için uygun düzene sahip olması,
- Yaşlılar, hamileler ve bedensel engelliler için merdiven gerektiren mekanlara ulaşımın sağlanması,

²⁶ Hüseyin Tural, “İbn Ümmü Mektum”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA) (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999), c. XX, s.434-435.

- Özellikle bayan bölümünün genellikle merdivenle çıkılan bir kısımda olması ve bu merdivenin çoğu zaman dar, dik ve herhangi bir engeli bulunmayan insanları bile zaman zaman zorlayacak yapıda olması gibi sorunların ortadan kaldırılması,

- Göze batacak özel ayarlamalar gibi etiketlemeden ve iyi niyetle de olsa ayrımcılıktan kaçınılması. (engelli kapısı, engelli tuvaleti vs gibi levhalar gibi)

2. Dini Metinlerde, Eğitim Materyalinde ve Eğitim Metotlarında Evrensel Tasarım

Dini metinlerin, farklı anlama kapasitesi ve iletişim becerisine sahip bireylerin öğrenme yöntemlerine uygun olarak düzenlenmesi.

- Yaşlılar ve okuma düzeyi düşük engelliler için metinlerin iri puntolu, aralıklı, resimli ve net ifadeler içerir olması,

- Zaman problemi olan ya da normal akışa uyum sağlamada güçlük yaşayanlar için metinlerin birer kolay okuma (basit ve özet metin) formlarının olması,

- İşitme engelliler için metinlerin görsel olarak işaret diliyle anlatılır halde sunulması,

- Cuma ve bayram namazlarında işitme engelliler için işaret diliyle anlatımın olması,

- Kuran kurslarında öğrenme hızının zayıfladığı yaşlılık dönemindeki bireyler için sık ve kısa tekrarlar içeren resimli ve iri yazılı materyalin kullanıldığı eğitim metotlarının geliştirmesi,

- Görme engelliler için kabartma yazılı metinlerin sayısının ve yaygınlığının artırılması,

- Çocuklar için din hizmeti veren ortamların yaşlarına uygun tasarımlar içermesi (masaların boyutu, renk ve materyal seçimi gibi),

- Öğrenme güçlüğü çeken bireyler için görsel ve uygulamalı hizmetlerin artırılması,

- Öğrenme güçlüğü çeken bireylerin teorik bilgiyi anlama ve hafızada tutma zorluğu nedeniyle manevi hizmetlerde görsel ve uygulamaya dönük yaklaşımların kullanılması. Örneğin yardımlaşmanın faydalarını anlamak bunu ayet hadis ve hikayelerle desteklemek öğrenme güçlüğü olmayan biri için yeterli ve tatmin edici olabilecekken, bu yöntemler öğrenme güçlüğü yaşayan bireyde beklenen etkiyi

göstermeyebilir. Bu yöntemlerin dışına çıkılmayan bir ortamda engelli birey kendini yetersiz hissedecektir ve bireyin tekrar aynı ortama gelme arzusu duyması beklenemez. Aynı eğitimin uygulamayla bizzat yardımlaşarak verilmesi ise amaca ulaşmayı kolaylaştırır.

- Anadili Arapça olmayan bir toplumda dini metinlerin Arapça olması genel olarak tüm bireyler için engel teşkil etmektedir. Metinlerin anadilde çevirilerinin de bulunması. Duvarlara asılı levhalarda da aynı çevirilerin bulunması.

3. Din Hizmeti Verenlerin Algı ve Tutumlarında Evrensel Tasarım

Din eğitimi ve hizmeti veren personele, toplumu oluşturan bireylerin bilişsel, bedensel, etnik, cinsiyet ve yaşa bağlı her türlü çeşitliliği konusunda eğitim verilmesi.

- Kişilerin manevi ihtiyaçlarının yaşam şartlarına ve kişilik özellikleri gibi birçok faktöre bağlı olarak farklılık gösterebileceği konusunda personele verilecek eğitimlerle esneklik kazandırılması,
- Bireyleri engel durumlarına göre kategorize etme, tanımlama yerine, birey olarak kabul edip bireyselliklerini ön plana çıkarıcı ifade ve muamelede bulunulması,
- Dini hizmetlerin her yaş grubuna gereken faydayı sağlayabilecek nitelikte olması için personelin yaşa uygun teknikler kullanabilmeleri yönünde çalışmalar yapılması,
- Hizmet verilecek bireylerin zihinsel, bedensel, etnik, yaş ve cinsiyet gibi her türlü çeşitliliğine geniş sevgi ve hoşgörü ile yaklaşım sergilenmesi,
- Engellilik, türleri, özellikleri, özel gereksinimleri hakkında eğitim alınması,
- Engelli ailelerinin özel ihtiyaçları konusunda duyarlı ve hazırlıklı olunması,
- Öğrenme güçlüğü olan bireyler için sabır ve sevgi ile bol tekrarlı ve bol uygulamalı manevi eğitim için eğitimi ve işine gönül vermiş personelin bulundurulması,
- İşitme engelliler için personele işaret dili eğitimi verilmesi,
- Yaşlı bireylere hizmet için yaşlılık dönemi psikolojik özellikleri, yaşlılığın getirdiği sorunlar ve ihtiyaçları hakkında eğitim verilmesi,

- Yaşlı bireylere gereken hürmet ve değer gösterilmesi,
- Çocukların kendilerini kucaklanmış hissetmesi için mekansal düzenlemelerin yanı sıra personelin çocuk psikolojisi ve çocuk ile iletişim konusunda eğitilmiş hazırlıklı ve gönüllü olması,
- Anne adaylarının hem kendi psikolojik durumlarını hem de annelik konusundaki manevi eğitimleri için özel hizmetler verilmesi,
- Manevi hizmet verilen bireylerin hem mekan hem de verilen eğitimle kendilerini ortama ait hissetmesi ve rahat olması adına bütüne kendinden bir şeyler katmasının sağlanması (çocukların çizdiği resimlerin duvarlara asılması, hizmet verilen kişinin fikrinin alınıp, alınan fikrin kararlar üzerinde değişikliğe yol açtığına bireye gösterilmesi vb.).

4. Din Dışı Hizmetlerde Evrensel Tasarım

Manevi hizmetlerin, dini hizmetleri de kapsamakla beraber, herhangi bir dini inanca sahip olmayan bireylerin ilgi ve ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde kapsayıcı olmasının sağlanması.

- Personelde din hizmeti veren mekanların her inanıştan insan için kapılarının açık olduğunu bilincinin oluşması,
- Personelin farklı inanç türlerinin değer ve hassasiyetleri konusunda eğitilmesi,
- En önemli manevi ihtiyacın ise kabul edilme, saygı ve değer görme olduğu bilincinin geliştirilmesi,
- Önyargı ve katı tutumlardan uzak hizmet anlayışının yaygınlaşması,
- Maneviyatın evrensel bir ihtiyaç olduğu ve “manevi değerlerin paylaşımında tek kriterin insan olmak olduğu” bilincinin yerleşmesi.

Sonuç olarak,

1. Farklılıkları zenginlik olarak benimseyip, tek tip inanan yetiştirme eğiliminden vazgeçilmesi,
2. İnsanların “semptom” olarak değil insan olarak ve birey olarak ele alınması,
3. Süreçte hizmette yer alacak tüm bireylerin dikkatli bir hazırlık aşamasından geçmesi,
4. Ailenin ve toplumun da dahil olduğu ekip çalışması içinde hareket edilmesi,

5. Her bireyin kendi düzeyinde katılabileceği manevi etkinlikler düzenlenmesi,

6. Materyal ve yöntem çeşitliliği ile katılım yelpazesinin geniş tutulması,

7. Katılımcıya “melek” “hasta” “engelli” gibi isimlerle bir türün bir parçası gibi değil kişi olarak muamele edilerek birey olması için fırsat tanınması,

8. “Her yer herkes içindir” anlayışıyla, din hizmeti verilen alanların herkes için açık hale getirilmesi,

gibi adımlar, din hizmetlerinin dinin ve maneviyatın ruhuna uygun biçimde kucaklayıcı olması ve toplumun her kesimine ulaşmasına imkan sağlayacaktır.

Evrensel Tasarım, mimari ve eğitim alanında kabul gören ve olumlu sonuçlar veren bir yaklaşımdır. Ülkemizde din hizmetlerinin, her kesimden insana ulaşması adına gerçekleştirilen çabaları, Evrensel Tasarım felsefesi ile bir araya getirmek, bu çabaların daha sağlam ve sistematik temeller üzerine oturmasına olanak sağlayabilecektir. Din hizmetlerinde bir Evrensel Tasarım Modeli geliştirilmesi ve Evrensel Tasarımın İlkelerinin belirlenmesinin, bu amaca büyük katkısının olacağını tahmin etmek güç değildir. Bu makale, din hizmetlerinde Evrensel Tasarım yaklaşımının ele alınması için bir ilk olması hasebiyle, konunun daha detaylı biçimde ele alınacağı yeni çalışmalar için yalnızca bir başlangıç olarak kabul edilmelidir.

KAYNAKÇA:

- Ayşe Burcu Gören, *Down Sendromlu Bireylerin Manevi Bakım İhtiyacının Belirlenmesi ve Bir Model Önerisi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2015.
- Ann Turnbull, Denise Poston, “Role of spirituality and religion in family quality of life for families of children with disabilities”, *Education and Training In Developmental Disabilities*, 39, 2004.
- Bonnie Todis and George Singer, “Stress and stress management in families with adopted children who have severe disabilities”, *Journal of the Association for Persons with Severe Handicaps*, 16, 1991.
- Center for Applied Special Technology (CAST). www.cast.org/udl
Erişim: 29.05.2016.
- Center for Universal Design, *About UD: Universal design principles*, Raleigh, NC: North Carolina State University, 1997. Online: www.ncsu.edu/www/ncsu/design/sod5/cud/about_ud/udprinciples.htm.
- Courtney E. Taylor, Erik W. Carter, Naomi H. Annandale, Thomas L. Boehm ve Aimee K. Logeman, *Welcoming People with Developmental Disabilities and Their Families: A Practical Guide for Congregations*, Vanderbilt University, 2014.
- Hüseyin Tural, “İbn Ümmü Mektum”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999), c. XX, s.434-435.
- http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1017 Erişim: 28.05.2016
- https://www.ncsu.edu/www/ncsu/design/sod5/cud/about_ud/udprinciples.htm
- Inger Marie Lid, “Universal Design and disability: an interdisciplinary perspective”, *Disability and Rehabilitation*, Cilt: 36, Sayı: 16, 2014.
- John Swain, Vic Finkelstein, Sally French ve Mike Oliver. (Eds.), *The commonality of disability, In Disabling barriers -Enabling environments* London: Sage, 1993.

- Linda L. Treloar, “Engellilik, dini inançlar ve kilise: Engelli yetişkinlerin ve aile bireylerinin deneyimleri” * Çev., *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (27), 2012.
- Mark Whiting, “What It Means To Be The Parent Of A Child With A Disability Or Complex Health Need”, *Nursing Children and Young People*, 26:5, 2014.
- Megan M Griffin, Lydia W Kane, Courtney Taylor, Susan H Francis, Robert M Hodapp, “Characteristics of Inclusive Faith Communities: A Preliminary Survey of Inclusive Practices in the United States”, *Journal of Applied Research In Intellectual Disabilities*, 25(4), 2012, s.383-391. Doi:10.1111/j.1468-3148.2011.00675.x
- Melinda Jones Ault, “Inclusion of Religion and Spirituality in the Special Education Literature” *Journal of Special Education*, 44, 2010.
- Michael L. Jones, Ronald L. Mace, Molly Follette Story, *The universal design file: Designing for people of all ages and abilities*. Raleigh, North Carolina State University, 1998.
- Müslim, Mesâcid 255..
- Naci Kula, *Bedensel Engellilik ve Dini Başa çıkma*, İstanbul: DEM Yay., 2005.
- Neslihan Dostoğlu, Ece Şahin, Yavuz Taneli, “Tasarıma Kapsayıcı Yaklaşım: Herkes İçin Tasarım Evrensel Tasarım: Tanımlar, Hedefler, İlkeler”, *Mimarlık Dergisi*, Sayı 347, 2009.
- Neville Stanton, Steven Landry, Giuseppe Di Bucchianico, Andrea Vallicelli, (Ed.), *Advances in Human Aspects of Transportation: Part III 9. Cilt*, AHFE Conference, 2014.
- Raymond Orkwis, Kathleen McLane, *A curriculum every student can use: Design principles for student access ERIC/OSEP Topical Brief*, Reston, VA: ERIC/OSEP Special Project on Interagency Information Dissemination, 1998.
- Richard Duncan, *Universal Design—Clarification and Development: A Report for the Ministry of the Environment, Norveç Hükümeti Çevre Bakanlığı için rapor*, NC State University, The Center for Universal Design, ABD, 2007.

Sherly Burgstahler, *Equal access: Universal design of instruction*, Seattle: University of Washington, 2007a.

Sherly Burgstahler, *Equal access: Universal design of student services*, Seattle: University of Washington, 2007c.

TASH, *TASH resolution on spirituality*, Baltimore, MD: TASH, 2003.

The Center for Universal Design, *The principles of universal design, Version 2.0*. Raleigh NC: North Carolina State University, 2007.